

О.Т. Аринова^{1*}

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: arinova.kargu@gmail.com)

Цифрлық коммуникациялар виртуалды қауымдастықтарда тұлғаны қалыптастырудың социомәдени факторы ретінде

Қазіргі қоғамның қарқынды цифрлануы жағдайында виртуалды қауымдастықтардың тұлғаның ықпалына арналған ғылыми мақала ерекше маңызға ие, өйткені виртуалды кеңістік адамның күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналуға. Автордың пікірінше, бұл феноменді философиялық тұрғыдан талдау онлайн-коммуникациялардың әсерінен пайда болатын сәйкестіктің, құндылықтық бағдарлардың және әлеуметтік өзара әрекеттесу формаларының трансформациясын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Қазақстандық қоғам үшін бұл мәселе айрықша өзекті, себебі жаһандану үдерістері мен цифрлық технологияларды белсенді енгізу дәстүрлі мәдени, этикалық және ұжымшылдық ұстанымдардың сақталуымен қатар жүріп отыр. Мақалада виртуалды қауымдастықтар қазіргі елдерде (соның ішінде Қазақстанда да) тек коммуникация мен өзін-өзі білдіру құралы ғана емес, сонымен бірге жаңа әлеуметтік нормалардың, мінез-құлық үлгілерінің және дүниетанымдық бағдарлардың қалыптасу кеңістігі ретінде көрінетіні туралы қорытынды жасалады, бұл өз кезегінде теориялық тұрғыдан пайымдауды талап етеді. Аталған тақырыпты ғылыми зерттеу тұлғаның нақты және виртуалды тәжірибесі арасындағы қайшылықтарды анықтауға, сондай-ақ цифрлық әлеуметтенуге байланысты тәуекелдер мен мүмкіндіктерді талдауға ықпал етеді. Виртуалды қауымдастықтардың тұлғаға ықпалын философиялық талдау тұрғысынан қарастыру теориялық білім көкжиегін кеңейтіп қана қоймай, Қазақстан қоғамының дамуы контексіндегі өзекті әлеуметтік үдерістерді түсінудің негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: цифрлық технологиялар, тұлға, сәйкестік, социомәдени факторлар, әлеуметтік желілер, коммуникация, виртуалды қауымдастықтар, әлеуметтік институттар.

Kipicne

Интернеттің қоғамға ықпал ететін негізгі қырларының бірі — әлеуметтік институттардың трансформациясы. Алайда кейбір зерттеушілер атап өткендей, желіні жаппай меңгеру нәтижесінде коммуникацияның жаңа тәжірибелері қалыптасты; олардың көпшілігі өзара әрекеттесудің институционалданған формаларының шегінен тыс жатыр.

Әлеуметтік желілер, форумдар, блогтар және т.б. пікір алмасу, өзін-өзі ұйымдастыру, тіпті саяси мобилизация үшін алаңға айналды. Аталған коммуникация түрлері көбіне дәстүрлі бақылау тетіктерінен тыс қалып, әлеуметтік кеңістіктің жаңа онтологиясын — виртуалды әлеуметтік болмысты (виртуалды әлеуметтілікті) тудырады. Ол географиялық және уақыттық шектеулердің болмауымен сипатталады, бұл өз кезегінде тұлғааралық өзара әрекеттесудің сипатын түбегейлі өзгертеді.

Бүгін әртүрлі әлеуметтік желілер (Facebook, Instagram, Twitter және т.б.) көптеген адамдардың күнделікті өмірінде маңызды рөл атқарады және кез келген жаңа бұқаралық құбылыс сияқты, әлеуметтік желілер де белгілі бір социомәдени тәуекелдер мен қауіп-қатерлерді өзімен бірге алып келеді.

Осыған байланысты виртуалды қауымдастықтар феноменін терең талдау (және терең пайымдау), сондай-ақ олардың әкелуі мүмкін жағымсыз салдарды анықтау және алдын алу қажеттілігі туындайды. Ресейлік ғалым Е.Ю. Малькованың пікірінше, виртуалды коммуникация жанама, трансшекаралық, институционалданбаған, мәртебеден тыс және анонимді сипатқа ие [1].

Әуел бастан интернет абсолютті еркіндік кеңістігі ретінде құрылғаны анық: мұнда әрбір қатысушы өз ұстанымын шектеусіз білдіре алады, сонымен бірге анонимді болып қала отырып, дәстүрлі әлеуметтік бөгеттерден тыс, дәлірек айтқанда — олардың үстінен «асып» өзара әрекеттеседі. Хакерлік немесе киберпанктік мәдениеттің сан алуан «манифестерін» еске түсірудің өзі жеткілікті: онда анонимділік (жеке тұлғасын жасырып, кез келген виртуалды бейнелерді қалыптастыру мүмкіндігі), жекелену (қатаң иерархиялық басқару құрылымының болмауы) және нормативтік

* Хат-хабарға арналған автор. E-mail: arinova.kargu@gmail.com

икемділік (қатаң ережелердің жоқтығы, түрлі қарым-қатынас форматтарымен эксперимент жасауға мүмкіндік беру) сияқты қағидаттар жария етілді.

XXI ғасырдағы негізгі үрдістердің бірі — әртүрлі уәждермен виртуалды коммуникацияларға бақылаудың күшеюі: қауіпсіздік, деректерді қорғау және жалған хабармен күрес. Себебі виртуалды қауымдастықтардың пайда болуымен басталған практикалар киберқылмыстың өсуіне алып келді. Бұған жауап ретінде интернет-кеңістікті реттеу қажеттілігі туындады, сондықтан бүгінгі күні желідегі анонимділік бұрынғыдай айқын әрі «өздігінен түсінікті» құбылыс емес; мемлекеттер мен корпорациялар қадағалау және бақылау тетіктерін белсенді түрде енгізіп, бұл виртуалды коммуникацияның табиғатын өзгертеді, кем дегенде оның бастапқы векторын инверсиялайды.

Осыған байланысты бірқатар заманауи философтар, атап айтқанда С.В. Михайлов пен В.А. Михайлов, виртуалды қауымдастықтардың коммуникациясын постмодерн мәдениетінің «оптикасы» арқылы қарастырып, осы екі феноменнің арасында көптеген ұқсастықтар мен тоғысуларды (мысалы, интерактивтілік, гипермәтіндік, креативтілік) айқындайды [2]. Постмодерн — иерархияларды, сызықтылықты және қатаң шекараларды терістейтін, оның орнына фрагментарлықты, коллаждықты, мағыналар ойынын, үйлеспейтінді үйлестіруді ұсынатын мәдени бағыт. Осы тұрғыдан виртуалды қауымдастықтардың қызметі постмодерндік қағидаттарды дерлік толық жүзеге асырады: гипермәтіндік құрылым арқылы пайдаланушыларға ақпараттың түрлі деңгейлері арасында еркін ауысып, сызықтық емес байланыстар құруға мүмкіндік береді; қатысушылар арасындағы интерактивтілікті қалыптастырады; өзара әрекеттесу схемалары мен құрылымдарын орталықсыздандырады, бәсекелес көптеген нарративтерді жасауға жол ашады және өзін-өзі білдірудің алуан мүмкіндіктерін өндіреді. Дегенмен мұндай салыстырмалы-салғастырмалы талдаудың эвристикалық әлеуетін мойындай отырып, виртуалды кеңістіктің дәстүрлі постмодерн мәдениетіне тән емес, кемінде екі негізгі сипаты бар деп есептейміз. Біріншіден, бұл — жаһандылық. Өйткені постмодернизм универсализмге қарсы плюрализм құндылығын алға тартып, жергілікті мәдениеттердің өзіндік болмысына және этникалық ерекшелікке басымдық береді. Ал виртуалды коммуникация әлем бойынша орасан көп адамды өз кеңістігіне тартып, белгілі бір унификациялаушы стандарттарды қалыптастырады. Екіншіден, ақпараттың өзге онтологиясы туралы айтуға болады: постмодерн мәдениеті физикалық кеңістікте (әдебиетте, өнерде, кинода, сәулетте) қызмет етсе, виртуалды қауымдастықтар өзара әрекеттесу тек адамдар арасында ғана (физикалық тұрғыдан) емес, белгілі бір цифрлық мәнділіктер арасында да жүзеге асатын жаңа шындықты қалыптастырады.

Мүмкін, ықтималдығы төмен болғанымен, әбден оптимистік бір идеяны қазірдің өзінде айтуға болатын шығар: интернет постмодернді (мәдениет пен өркениеттің белгілі бір тұйығы ретінде) еңсеруге жағдай жасайтын құралға айналуы ықтимал. Өйткені қазіргі пайдаланушы ақпараттық шамадан тыс жүктемемен және деректер хаосымен бетпе-бет келген сайын, барған сайын жиірек нақты бағдар-өлшемдер іздеп, білімді жүйелеуге ұмтылады. Философ А.В. Чистяковтың пікірінше, виртуалды қауымдастықтар феноменін ең дұрыс гетеротопия шеңберінде қарастырған жөн [3]. Мишель Фуко ұсынған гетеротопия тұжырымдамасы [4] екіұдай табиғаты бар кеңістіктердің әртүрлі түрлерін сипаттайды: олар қоғамның ішінде өмір сүреді, бірақ өз ережелері бойынша жұмыс істейді, ал виртуалды қауымдастықтар осы анықтамаға өте дәл келеді. Себебі олар бәріне қолжетімді болғанымен, әрбір пайдаланушы оларға қаншалықты терең бойлайтынын өзі таңдайды. Сонымен қатар олар бір мезетте әрі шынайы, әрі иллюзорлы сипатқа ие. Ақырында, олар әлеуметтік әлемнің заңдылықтары бойынша қызмет етсе де, сол әлеуметтік әлемнің өзіне күшті трансформациялаушы ықпал ете алады.

Осыған байланысты А.В. Чистяков виртуалды коммуникацияны дәстүрлі коммуникациядан ажырататын бірнеше ерекше белгіні бөледі. Біріншіден, бұл — көпконтакттылық: адам бір мезетте бірнеше сұхбаттасушымен қатар сөйлесіп, әртүрлі байланыс арналары арасында ауыса алады. Екіншіден, жағдаяттық өзін-өзі таныстыру: пайдаланушы желіде өзін қалай көрсеткісі келетінін өзі таңдайды, соның салдарынан оның цифрлық бейнесі құбылмалы сипат алады. Үшіншіден, медиаперсоналдық сәйкестік: интернеттегі тұлғалық қалыптасу тек нақты тәжірибеге ғана емес, адамның өзі өндіретін немесе тұтынатын медиа-контент арқылы да құрылады.

Сондай-ақ анонимділік пен қарым-қатынастың конспективтілігі маңызды, өйткені пайдаланушылар белгісіз болып қала алады; бұл бір жағынан өзін-өзі білдіру еркіндігі түріндегі «плюстарды» берсе, екінші жағынан теріс хабардың, кибербуллингтің және т.б. күшеюі сияқты «минустарға» әкелуі мүмкін. Бұдан бөлек, приваттылық пен жариялылықтың интерференциясы

байқалады: жеке кеңістік енді қатаң жабық аймақ болудан қалады — фотосуреттер, жазбалар және пікірлер (репосттар) виртуалды өмірдің бір бөлігі ретінде кең аудиторияға қолжетімді бола береді.

Виртуалды коммуникацияның дәстүрліден тағы бір айырмасы — интеракциялардың күшеюі: ақпарат офлайнға қарағанда тезірек таралады, ал өзара әрекеттесу уақыты белгілі бір деңгейде «жұмсарғандай» болады, өйткені коммуникацияға қолжетімділік үздіксіз сақталады. Осы ерекшеліктер интернетті әлеуметтік ортаның жаңа типіне айналдырып, өзара әрекеттесу үшін арнайы нормалар мен бейімделмелі стратегияларды талап етеді.

Виртуалды кеңістіктің ең қайшылықты қырларының бірі — нормаларды саналы түрде қабылдау және бұзу мүмкіндігі. Себебі әлеуметтік желіде пайдаланушы:

- белгіленген қарым-қатынас ережелерін сақтауы немесе оларды толықтай елемей;
- ашық әрі шынайы болуы немесе жалған сәйкестік құрастыруы;
- конструктивті пікірталасқа қатысуы немесе жалған хабар таратуы және т.б. мүмкін.

Еркіндіктің осы амбивалентті, диалектикалық парадоксы виртуалды қауымдастықтарды бір жағынан өзін-өзі білдіру кеңістігіне, ал екінші жағынан әлеуметтік қақтығыстар алаңына айналдырады.

Зерттеу материалдары және әдістері

Цифрлық коммуникацияларды виртуалды қауымдастықтарда тұлғаны анықтаудың социомәдени факторы ретінде талдау үшін автор цифрлық мәдениетке, желілік өзара әрекеттесуге, виртуалды әлеуметтенуге арналған ғылыми жарияланымдарды тартты. Жұмыста жүйелік тәсіл қолданылды: ол виртуалды ортаның даралықтың қалыптасуына әлеуметтік, мәдени және коммуникациялық практикалар арқылы ықпалын кешенді түрде қарастыруға, цифрлық өзара ықпалдастықтың пайдаланушылардың күнделікті өміріне интеграциялануы жүзеге асатын социомәдени механизмдерді айқындауға мүмкіндік берді.

Жүргізілген талдау виртуалды қауымдастықтардағы әлеуметтенудің негізгі бағыттарын, өзін-өзі идентификациялаудың және тұлғаны құрастырудың ерекшеліктерін анықтауға, сондай-ақ желілік нормалардың, ережелер мен мәдени практикалардың қатысушылардың құндылықтық бағдарлары мен мінез-құлық стратегияларының қалыптасуына ықпалын бағалауға жол ашты. Алынған деректерді талдау негізінде цифрлық орта жағдайында тұлғалық сәйкестіктің әрі қарай эволюциясына қатысты қорытындылар жасауға талпыныс жасалып, сонымен бірге тұлғалық дамуды қолдау, дезадаптивті мінез-құлықтың алдын алу және сыни медиасаясаттылықты арттыру мақсатында цифрлық коммуникацияларды білім беру, мәдени және әлеуметтік-тәрбиелік практикаларда пайдалану жөнінде ұсыныстар берілді.

Виртуалды ортаның трансформациялары мен оның тұлғалық дамуға ықпалын құрайтын оқиғалық қатарды жүйелі түрде құрастыру желідегі әлеуметтену үдерісіндегі негізгі үрдістер мен қайшылықтарды, виртуалды және офлайн құндылықтардың бірігу ерекшеліктерін, сондай-ақ индивидуалдық және ұжымдық нормалар арасындағы қақтығыстардың туындау себептерін айқындауға мүмкіндік берді. Компаративтік әдісті қолдану цифрлық коммуникациялардың тұлғаға әсері жөніндегі әртүрлі зерттеушілер көзқарастарын салыстыруды, виртуалды қауымдастықтарды зерттеу тәсілдерін жүйелеуді және желілік өзара әрекеттесудің қатысушыларға позитивті әрі деструктивті ықпалын бағалау критерийлерін әзірлеуге қатысты практикалық ұсыныстарды тұжырымдауды қамтамасыз етті. Осындай әдіснамалық кешен цифрлық коммуникациялардың тек ақпарат алмасу құралы ғана емес, сонымен бірге қазіргі виртуалды қауымдастықтарда тұлғаны анықтаудың белсенді механизмі ретінде қалай жұмыс істейтінін жан-жақты түсінуге жақындауға мүмкіндік берді.

Нәтижелері және талқылау

Виртуалды қауымдастықтар — цифрлық кеңістікте индивидтің инкультурациясы мен бейімделуіне ықпал ететін күрделі әлеуметтік құрылымдар. Қоғамның жедел медиатизациясы жағдайында олар тұлғалық сәйкестікті қалыптастырудың негізгі құралдарының біріне айналып, әлеуметтік интеракция үшін кең ауқымды мүмкіндіктер ұсынады.

Виртуалды қауымдастықтар индивидуалдық және ұжымдық өзін-өзі таныстыру формаларын жүзеге асыруға қолайлы орта қалыптастырады: тұлға ұқсас құндылықтарға, қызығушылықтарға және дүниетанымдық ұстанымдарға негізделген желілік топтарға кіре алады. Бұл референттік әлеуметтену

үдерісін едәуір күшейтеді, яғни адам нақты бір қауымдастыққа тән нормалар мен мінез-құлық үлгілеріне бағдарланады.

Сонымен қатар виртуалды қауымдастықтар коммуникациялық өзара әрекеттесудің жаңа механизмдерін қалыптастырады: мұнда дәстүрлі әлеуметтік рөлдер мен мәртебелік айырмашылықтар белгілі бір деңгейде нивелирленіп, ақпарат негізінен көлденең желілер арқылы айналымға түседі. Бұл жағдай полилогтарға қатысу, цифрлық контент жасау және әлеуметтік сәйкестіктердің трансформациясы сияқты дискурсивтік практикалардың дамуы арқылы көрініс табады.

Алайда виртуалды әлеуметтену бірқатар тәуекелдермен ұштасады; бұл тәуекелдер тек теорияда ғана емес, көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстанның да әлеуметтік практикасында өзекті. Атап айтқанда, Ж. Бодрийяр сипаттаған гиперреалдылық феномені [5] онтологиялық шынайылық пен медиаланған симуляция арасындағы шекаралардың көмескіленуіне әкеледі, бұл ақпаратты сыни қабылдау қабілетіне белгілі бір дәрежеде әсер етеді. Анонимділіктің жоғары деңгейі девиантты мінез-құлық құбылыстарын (кибербуллинг, кибер-алаяқтық, фейктер мен дипфейктерді тарату және т.б.) туындатады.

Виртуалды қауымдастықтардың ықпал етуіндегі ең маңызды аспектілердің бірі — саяси мобилизация феномені. Цифрлық платформалар қоғам азаматтарын біріктіру, протестік қозғалыстарды ұйымдастыру, баламалы идеологияларды тарату және саяси пікірталастар үшін дискурсивтік кеңістік қалыптастыру құралдары ретінде қызмет атқарады (міндетті түрде қолданыстағы билікке қарсы протестік сипатта болуы шарт емес). Саяси үдерістер цифрланатын жағдайда әлеуметтік желілер азаматтық ұстанымды қалыптастыру аренасына айналып, электоралдық таңдаулар мен қоғамдық пікірге ықпал етеді.

Сонымен қатар виртуалды қауымдастықтар мәдениетаралық өзара әрекеттесудің қарқындылығына ықпал етіп, дәстүрлі кеңістік және тілдік бөгеттерді белгілі бір деңгейде нивелирлейді. Цифрлық коммуникация мәдени диффузия механизмдерін түрлендіріп, жаһандану мен мәдениетаралық алмасу үдерістерін жеделдетеді. Желілік кеңістіктегі өзара ықпалдастық жаңа мәдени кодтардың қалыптасуына, локалды және жаһандық сәйкестіктер арасындағы шекаралардың көмескіленуіне, сондай-ақ цифрлық ортада көптілділік пен мультимодальдылықтың кең таралуына әсер етеді.

Интернет-қоғамдастықтардың білім беру және ғылыми коммуникация саласындағы рөлі де кем емес. Мәселен, соңғы онжылдықтағы Қазақстанның жоғары білімінде әлемдік академиялық тәжірибеден енген құбылыстар — ашық білім беру платформаларының пайда болуы, академиялық желілер мен ұжымдық цифрлық жобалардың дамуы — білімді орталықсыздандырған түрде өндіру қағидаттарына негізделген когнитивтік өзара әрекеттесудің жаңа типін қалыптастыруда. Бірлескен зерттеулер, қашықтан білім беру бағдарламалары және цифрлық кітапханалар (Қазақстанда бұл — РМЭБ/<http://rmebrk.kz>) білімге қолжетімділікті кеңейтіп, дәстүрлі академиялық білім берудің кедергілерін төмендетеді.

Виртуалды қауымдастықтарға қатысты ең үлкен қызығушылық тудыратын екі негізгі аспект бар: тұлғаның әлеуметтенуіндегі рөлі және қоғамға ықпалы. Бұл аспектілер виртуалды қауымдастықтардың тұлға мен қоғамға әсерін айқын көрсетеді. Сондай-ақ осы феноменнің барған сайын кең таралуымен бірге туындайтын ықтимал қауіп-қатерлер мен тәуекелдер қыры да ерекше назар аудартады.

Интернет, әсіресе әлеуметтік желілер (виртуалды қауымдастықтардың ең айқын үлгісі ретінде), қоғамның әрбір мүшесіне, әрбір адамға өзінің сәйкестігін құрастырудың бірегей мүмкіндігін берді: тұлға оны «бөлшектеп», әр жолы қайтадан жаңа қалыпта, өз қалауынша «қайта жинақтай» алады.

Жалпы философиялық тұрғыдан алғанда, бұл тұлғаны оқшаулану мәселесін туындатады деп ойлаймыз, өйткені «дене», «ақыл», «сана» және «жан» мәртебесі көмескілене түседі: желіде адам физикалық болмысына тікелей байланыссыз, цифрлық із, мәтіндік маска немесе аватар түрінде өмір сүре алады. Кейбір зерттеушілер тіпті биологиялық шекаралардан тыс қызмет ететін, физиологиямен емес, цифрлық сипаттамалармен — профильмен, қарым-қатынас стилімен, контентпен — айқындалатын «виртуалды дене» туралы да сөз қозғайды [6]. Бұл, ең кемінде, тұлға деген не екені жөніндегі дәстүрлі түсініктерді қайта қарастыру қажеттілігі туралы мәселе қояды.

Е.А. Горныйдың пікірінше [7], виртуалды тұлға бірқатар ерекшеліктерге ие, олар құрылымдық түрде төмендегідей сипатталады:

– Семиотикалық табиғаты: виртуалды тұлға белгілер, мәтіндер, бейнелер, цифрлық іздер түрінде өмір сүреді, ал оның көріністері «мендік» иллюзиясын қалыптастыратын тілдік және визуалды кодтарға келіп саяды.

– Анонимділік: виртуалды қауымдастықтар сәйкестікті жасыруға немесе өзгертуге мүмкіндік береді, бұл пайдаланушыға жеке өзін қаншалықты ашатынын еркін таңдауға жағдай жасайды.

– Сәйкестендірудің кеңейтілген мүмкіндіктері: биологиялық және әлеуметтік факторлар тұлғаны анықтайтын нақты әлемнен айырмашылығы, виртуалды ортада кез келген сипаттаманы — жынысы мен жасынан бастап дүниетанымдық ұстанымдарына дейін құрастыруға және өзгертуге болады.

– Көптік: бір адам бір мезетте бірнеше виртуалды формада өмір сүре алады, әртүрлі қауымдастықтарда өзін әрқалай таныстырады; бұл сәйкестіктің бөлшектенуіне және қазірдің өзінде «цифрлық маскалар» деп аталып жүрген құбылыстың пайда болуына алып келеді.

– Автоматтандыру: виртуалды тұлға адам қатысуынсыз да жасалып, қолдау табуы мүмкін. Боттар, чат-ассистенттер және тіпті толық автономды цифрлық кейіпкерлер — осындай автоматтандырылған белсенділіктің мысалдары.

Адамдарды виртуалды ортаға енуге және виртуалды тұлғалар құруға итермелейтін себептерді түсіндіруде психологтар көбіне бұл құбылысты жалғыздықтан қашу тәсілдерімен байланыстырады [8].

Ал философтар мұнда тұлғаның түпнұсқалығы жоғалу қаупін көреді: виртуалды орта шынайы қарым-қатынастың жылдам әрі қолайлы «орнын басатын» баламасын ұсынады, алайда оның тасасында жиі коммуникацияның диалог иллюзиясымен алмастырылуы жатады; мұндай жағдайда адам, мәні бойынша, тек өз-өзінің проекциясымен ғана «сөйлеседі» [9].

Адамзатқа тән іргелі тәжірибелердің бірі — өзін басқалардың арасында сезіну және түсіну. Бірақ бұл әрдайым жайлы емес, өйткені шынайы қарым-қатынас күш-жігерді, ымыраны және қақтығыстарды еңсеруді талап етеді. Керісінше, виртуалды коммуникация бақылауға болатын орта ұсынады: мұнда ыңғайлы қарым-қатынас стилін таңдауға, жағымсыз тақырыптарды елемеге немесе еш салдарсыз үнсіз кетуге болады. Демек виртуалды әлемге «қашу» — тек жалғыздықтың орнын толтыру әрекеті ғана емес, сонымен бірге өзара әрекеттесудің ыңғайлы формасын іздеу.

В.В. Миронов атап өткендей, виртуалды қарым-қатынас көбінесе мазмұнсыз қарым-қатынасқа айналып, өз «Менінің» айнадай шағылысуына тұйықталады; бұл өз кезегінде әлеуметтік болмыстың жаңа типін қалыптастырады: тірі, шынайы өзара әрекеттесудің орнына адам стереотиптік коммуникациялық үлгілердің шексіз ағынына тартылып кетеді [10].

Виртуалды ортаның басты тәуекелі — қарым-қатынастың шынайы мәнін жоғалту. Виртуалды коммуникация көбіне «қарым-қатынас үшін қарым-қатынас» қағидатына сүйенеді: мұнда диалогтың түпкі мағынасы емес, оның жүзеге асу процесі маңызды болады (мазмұндылықтың орнын ритуалдылық басады). Сонымен бірге осылайша әлеуметтік белсенділіктің иллюзиясы қалыптасады: адам виртуалды дискурста үнемі тартылғандай көрінеді, алайда бұл терең түсінуге де, нағыз өзара әрекеттесуге де алып келмейді.

Нәтижесінде шынайы әлемнің құндылығы төмендеп, виртуалды орта өмір сүрудің негізгі әрі жайлы формасы ретінде қабылдана бастайды. Пайдаланушыға эмоциялар, ишаралар, вербалды емес сигналдар және шынайы (көбіне жағымсыз) уайым-толғаныстар болатын тірі, күрделі әрі көпқырлы қатынастарға қайта оралу барған сайын қиындай түседі.

Басқа бір зерттеуші — А.А. Стриженконың пікірінше, виртуалды қауымдастықтардың дамуы бұрын достармен, туыстармен және әріптестермен өзара әрекеттесумен шектеліп келген коммуникация тапшылығын толықтырды [11]. Компьютерлік желілер мен онлайн-платформалардың болуының өзі жаңа қауымдастықтардың бірден пайда болғанын білдірмеді: бастапқы кезеңдерде интернет-коммуникация бар әлеуметтік байланыстардың жалғасы ғана еді (Facebook, ВКонтакте және Twitter сияқты алғашқы әлеуметтік желілер әуелде жаңа қоғамдық құрылымдар құрудан гөрі, байланыстарды сақтап тұру құралы ретінде қызмет атқарды).

Айта кету керек, шынайы виртуалды қауымдастықтар онлайн-платформалар ортақ қызығушылықтары бар, бір-біріне бейтаныс адамдар арасында жаппай әрі тұрақты коммуникацияны ұсына бастаған кезде қалыптаса бастады.

Технологиялық тұрғыдан алғанда, мұндай қауымдастықтар интернет-форумдар мен блогтар базасында ең тиімді дамиды, өйткені бұл платформалар көптеген пайдаланушы арасындағы жария өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді: форумдар тұрақты топтар аясында тақырыптарды талқылауға мүмкіндік берсе, блогтар көп оқырман қатыса алатын пікірталас алаңдарын қалыптастырады.

Осылайша белгілі бір кезеңде виртуалды қауымдастықтар интернет мүмкіндіктерінің арқасында пайда болған әлеуметтік интеграцияның жаңа формасына айналғанын констатациялауға болады: олар

тек бар әлеуметтік байланыстарды қайта өндірумен шектелмей, қашықтан жүзеге асатын ортақ коммуникациялық практикаларға сүйенген жаңа ұжымдық сәйкестіктерді қалыптастырды.

Интернет барлық пайдаланушыға коммуникация үшін тең мүмкіндіктер береді деген пікір кең таралғанымен, іс жүзінде виртуалды кеңістікте әлеуметтік теңсіздіктің жаңа формалары қалыптасады; мұны белгілі бір социомәдени тәуекелдерді туындататын елеулі проблема ретінде бағалауға болады.

Қарқынды цифрланумен сипатталатын қазіргі қоғамда әлеуметтік шындық құрылымының және индивидуалдық тәжірибе қалыптастыру тәсілдерінің елеулі өзгеруі байқалады. Цифрлық әлеуметтену — тұлғаның интернет-коммуникациялар, әлеуметтік желілер және түрлі онлайн-платформалар арқылы виртуалды әлеуметтік кеңістіктерге бірігу үдерісі — адамның өмірінің ажырамас элементіне айналуға. Осы контексте туындайтын негізгі мәселенің бірі — тұлғаның шынайы және виртуалды тәжірибесі арасындағы қайшылық; ол когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлық деңгейлерінде көрініс береді.

Тұлғаның нақты тәжірибесі физикалық әлеммен тікелей өзара әрекеттесу жағдайында қалыптасады: оған әлеуметтік байланыстар, еңбек қызметі, білім беру үдерістері және отбасылық қатынастар кіреді. Бұл тәжірибе қабылдаудың күрделілігімен әрі көпөлшемділігімен сипатталады, өйткені тұлға ақпаратты көру, есту, сипап сезу және өзге де сенсорлық арналар арқылы алады. Ал виртуалды тәжірибе символдық және цифрлық өзара әрекеттесу модельдеріне негізделеді: оған мәтіндік хабарламалар, визуалды бейнелер, бейне- және аудиоконтент кіруі мүмкін. Мұндай коммуникация формалары ақпаратты жеткізудің жоғары жылдамдығын және әлеуметтік байланыстардың кеңеюін қамтамасыз етеді, алайда олар белгілі бір когнитивтік және эмоциялық бұрмалануларды туындатуы ықтимал.

Ең айқын қайшылықтардың бірі — виртуалды ортада және нақты әлеуметтік ортада өз сәйкестігін қабылдаудың айырмашылығы. Виртуалды кеңістікте тұлға өз бейнесін модельдеу мүмкіндігіне ие болады: сәйкестігінің кейбір қырларын айқындап, өзге қырларын жасыра алады. Бұл шынайы тұлғалық сипаттардан едәуір ерекшеленуі мүмкін идеалданған виртуалды сәйкестіктің қалыптасуына әкеледі. Нәтижесінде когнитивтік диссонанс пайда болады: виртуалды тәжірибе күтілімдерді, мінез-құлық нормаларын және әлеуметтік стандарттарды қалыптастырады, алайда олар офлайн ортада әрдайым іске аса бермейді. Мұндай қайшылық қарама-қайшы эмоциялар арқылы, өзін-өзі бағалаудың төмендеуімен, фрустрация сезімімен және тіпті депрессивті күйлердің дамуымен көрінуі мүмкін; бұл әсіресе цифрлық платформаларға белсенді тартылған жасөспірімдер мен жастар арасында өзекті.

Цифрлық әлеуметтенудің эмоциялық аспектілері де қайшылықтарды айқындауда шешуші рөл атқарады. Виртуалды коммуникация көбіне нақты өзара әрекеттесуге тән тікелей эмоциялық контекстен айырылған: вербалды емес сигналдар, интонация, ишара және мимика шектеулі түрде беріледі немесе субъективті түрде түсіндіріледі. Бұл тұлғааралық өзара түсінудің бұрмалануына және өзге қатысушылардың мінез-құлқын әлеуметтік тұрғыдан интерпретациялауда қателіктердің туындауына алып келеді. Бұдан бөлек, цифрлық ортаға тұрақты тәуелділік «әлеуметтік салыстыру» феноменін күшейтуі мүмкін: тұлға өз табыстылығын және әлеуметтік мәнділігін онлайн өзара әрекеттесу көрсеткіштері арқылы (лайктар, репосттар, жазылушылар) өлшей бастайды, соның нәтижесінде субъективті өзіндік құндылық сезімі мен нақты өмірдегі объективті жетістіктер арасында қосымша алшақтық пайда болады.

Когнитивтік деңгейде виртуалды және нақты тәжірибе арасындағы қайшылықтар зейіннің, жадының және ақпаратты өңдеудің құрылымы өзгеруі арқылы көрініс табады. Цифрлық орта контенттің жылдам ауысуын, көптапсырмалылықты және ақпаратты фрагментарлы қабылдауды күшейтеді. Ал нақты тәжірибе терең бойлауды және жүйелі талдауды талап ететін жағдайда, виртуалды өзара әрекеттесулер білімді үстірт меңгеруді және қысқа мерзімді жадыны ынталандырады. Бұл өз тәжірибесін сыни бағалау қабілетіне, сондай-ақ алынған дағдыларды офлайнконтексте барабар көшіру мүмкіндігіне әсер ететін когнитивтік дағдылардың деформациясына алып келуі ықтимал.

Қайшылықтарды талдауда тұлғаның цифрлық әлеуметтенуге бейімділігін айқындайтын әлеуметтік-мәдени факторларды да ескеру қажет. Жас ерекшелігі, әлеуметтік орта, цифрлық сауаттылық деңгейі және жеке психологиялық ерекшеліктер виртуалды тәжірибенің тұлғалық тәжірибе құрылымына қаншалықты интеграцияланатынына ықпал етеді. Атап айтқанда, зерттеулер жасөспірімдер мен жастардың виртуалды әлеуметтік желілерге анағұрлым белсенді тартылатынын

көрсетеді, бұл өз кезегінде қайшылықты сәйкестіктің қалыптасу қаупін және психологиялық дисгармонияның туындау ықтималдығын күшейтеді.

Осылайша, тұлғаның нақты және виртуалды тәжірибесі арасындағы қайшылықтарды анықтау когнитивтік, эмоциялық және социомәдени қырларды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Бұл қайшылықтарды тиімді еңсеру цифрлық сауаттылықты дамыту, сыни ойлауды қалыптастыру, офлайн және онлайн өзара әрекеттесулерді үйлестіруге жағдай жасау, сондай-ақ пайдаланушылардың психологиялық әл-ауқатын қолдау арқылы мүмкін болады. Аталған қайшылықтың негізінде жатқан механизмдерді түсіну қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында тұрақты әрі тұтас тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін, ғылыми негізделген цифрлық әлеуметтену стратегияларын құру үшін қажетті шартқа айналады.

Қорытынды

Интернетті тұтастай алғанда, ал виртуалды қауымдастықтарды жекелей алғанда, оларды тек технологиялық құбылыс ретінде емес, адамаралық өзара әрекеттесудің сипатына және адам болмысының модусына ықпал ететін социомәдени феномен ретінде түсіну маңызды.

Виртуалды қауымдастықтардың қызметі тек коммуникациямен ғана шектелмейді. Коммуникация кооперацияға, кооперация коллаборацияға ұласады. Басқаша айтқанда, мұнда виртуалды қауымдастықтар, дәлірек айтқанда, олардың қатысушылары жүзеге асыратын «әлеуметтік әрекет» категориясы туралы сөз болып отыр: ол бір-біріне қатысты да, сондай-ақ нақты бір виртуалды қауымдастықтан тыс тұрған, бірақ оның әсерін өз тәжірибесінде сезінетін адамдарға қатысты да іске асады.

Коммуникативтік әрекет жағдайында виртуалды қауымдастықтар виртуалды кеңістікке тұйықталады: мұнда мақсат — офлайн ортада белгілі бір нәтижеге жету емес, қарым-қатынастың өз процесі. Басымдық жаңа әлеуметтік байланыстарды орнату мен қалыптастыруға ауысады, бұл ерекше виртуалды әлеуметтіліктің (мәні жағынан — жаңа онтологияның) пайда болуына әкеледі. Дәл осы тұста виртуалды әлеуметтіліктің жаңа формасының этикалық негіздері туралы мәселе сөзсіз алға шығады. Өйткені цифрлық технологиялар дамыған сайын, бір мезетте бірқатар қауіп-қатерлер де туындайды: «ақпараттық көпіршіктердің» — пайдаланушылар көбіне пікірлес адамдармен ғана өзара әрекеттесетін тұйық цифрлық кеңістіктердің қалыптасуынан (бұл көзқарастардың радикалдануына және әлеуметтік сегрегацияға әкелуі мүмкін) [12] бастап, оларды фейк (дипфейк) жаңалықтарды тарату және киберқылмыс алаңы ретінде пайдалануға дейін.

Осы сын-қатерлерге жауап ретінде, мысалы, Қазақстан цифрлық кеңістікті заңнамалық реттеуді күшейту бойынша шаралар қабылдауда; бұл желідегі экстремизммен күресті, дербес деректерді қорғауды және ұлттық медиаплатформаларды дамытуды қамтиды. Атап айтқанда, 2023 жылы Қазақстан онлайн-платформаларды «құқыққа қайшы контентті» жоюға міндеттейтін және бұл талап орындалмаған жағдайда билік органдарына интернет-алаңдардың қызметін «шектеу» құқығын беретін заң қабылдады [13]. Тағы бір нормативтік құжат — Қазақстан Республикасының «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» заңы дербес деректерді жинау, өңдеу және қорғау тәртібін реттеп, оларды өңдеу қағидаттарын және заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейді [14]. 2024 жылы Қазақстан Республикасының «Масс-медиа туралы» заңы күшіне енді; ол «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» және «Телерадио хабарларын тарату туралы» заңдардың негізгі ережелерін біріктірді. Жаңа заң Қазақстанның медиа саласын реттеуде бірқатар елеулі өзгерістер енгізеді [15].

Цифрлық коммуникациялар виртуалды қауымдастықтарда тұлғаны айқындауға елеулі ықпал ететін маңызды социомәдени фактор ретінде көрінеді. Виртуалды платформалар өзін-өзі идентификациялау мен әлеуметтік рөлдермен эксперимент жасауға арналған кеңістік қалыптастырады, бұл желілік өзара әрекеттесу жағдайында даралықтың қалыптасуына ықпал етеді. Қарым-қатынастың интерактивті формалары коммуникативтік құзыреттердің, сыни ойлаудың және эмоциялық рефлексияның дамуын ынталандыра отырып, қатысушыларды нақты онлайн-қауымдастықтарға тән ұжымдық нормалар мен құндылықтар жүйесіне бір мезгілде кіріктіреді. Әлеуметтік желілер мен тақырыптық цифрлық қауымдастықтар пайдаланушылардың жеке тәжірибесінің бір бөлігіне айналатын және олардың күнделікті мінез-құлқына әсер ететін ерекше мәдени практикаларды қалыптастырады. Виртуалды кеңістіктегі тұлға ақпарат алмасуға, контент жасауға және талқылауларға белсенді қатысу арқылы құрастырылады, бұл цифрлық коммуникациялардың даралыққа ықпалының динамикалық сипатын айқындайды. Демек цифрлық

өзара әрекеттесу социомәдени үдерістерді тек бейнелеп қана қоймай, тұлғаны қалыптастырудың белсенді механизмі ретінде де қызмет атқарады: ол тұлғаның құрылымына қазіргі цифрлық қоғамның жаңа құндылықтық және мәдени элементтерін енгізеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Малькова Е.Ю. Этические проблемы виртуальной коммуникации: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Е.Ю. Малькова. — СПб.: Академия, 2004. — 67 с.
- 2 Михайлов В.А. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В.А. Михайлов, С.А. Михайлов // Актуальные проблемы теории коммуникации: сб. науч. трудов. — СПб.: СПбГПУ, 2014. — 288 с.
- 3 Чистяков А.В. Социализация личности в обществе интернет-коммуникаций: социокультурный анализ: дис. ... д-ра социол. наук / А.В. Чистяков. — Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ, 2006.
- 4 Фуко М. Археология знания / М. Фуко. — М.: Гуманитарная Академия, 2020. — 416 с.
- 5 Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр; пер. с фр. А. Качалова. — М.: Постум, 2017. — 320 с.
- 6 Горошко Е.И. Современные интернет-коммуникации: структура и основные характеристики / Е.И. Горошко; под ред. Т.Н. Колокольцевой, О.В. Лутовиновой // Интернет-коммуникация как новая речевая формация. — М.: Флинта, 2022. — 186 с.
- 7 Горный Е.А. Онтология виртуальной личности [Электронный ресурс] / Е.А. Горный. — Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/staff/gorny/texts/ovr.html>
- 8 Коваль Е.В. Этнос информационного общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Е.В. Коваль. — Саранск: Изд-во Морд. ун-та, 2019.
- 9 Елхова Е.И. Онтологическое содержание виртуальной реальности: дис. ... д-ра филос. наук / Е.И. Елхова. — Уфа: Изд-во БашГУ, 2011. — 66 с.
- 10 Миронов В.В. Современное коммуникационное пространство как фактор трансформации культуры и философии / В.В. Миронов // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. — 2016. — № 4. — С. 188.
- 11 Стриженко А.А. Виртуальные сообщества как участники компьютерно-опосредованной коммуникации / А.А. Стриженко // Мир науки, культуры, образования. — 2020. — С. 67–69.
- 12 Закон Республики Казахстан «Об онлайн-платформе и онлайн-рекламе» от 10.07.2023 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glavoy-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-ob-onlayn-platformah-i-onlayn-reklame-106544>
- 13 Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года № 94-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.01.2026 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=31396226
- 14 Закон Республики Казахстан «О масс-медиа» от 19 июня 2024 года № 93-VIII (с дополнениями от 18.01.2026 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://prg.kz/Document/?doc_id=38665430
- 15 «Масс-медиа туралы» Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 19 маусымдағы № 93-VIII Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділігі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000093><https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000093>

О.Т. Аринова

Цифровые коммуникации как социокультурный фактор конституирования личности в виртуальных сообществах

В статье анализируется феномен цифровых коммуникаций как социокультурного фактора, определяющего процессы конституирования личности в виртуальных сообществах. Исследование выполнено в русле социальной философии с опорой на концепции социального конструирования реальности, медиареальности и сетевой субъектности. Цифровые коммуникации рассматриваются не только как технический инструмент взаимодействия, но и как особая социокультурная среда, формирующая ценности, нормы и модели идентичности. Показано, что виртуальные сообщества выступают пространством воспроизводства и трансформации социального опыта личности. Особое внимание уделяется механизмам символического взаимодействия, опосредованного цифровыми платформами. Обосновывается тезис о том, что в условиях цифровизации изменяются традиционные способы социализации и самопонимания субъекта. Анализируется влияние алгоритмизации коммуникации на автономию и рефлексивность личности. Подчеркивается роль сетевых практик в формировании фрагментарной и множественной идентичности. Сделан вывод о социокультурной амбивалентности цифровых коммуникаций, сочетающих интегративный и дезинтегративный потенциал. Результаты исследования могут

быть использованы в дальнейших философских и междисциплинарных исследованиях цифровой реальности и личности.

Ключевые слова: цифровые технологии, личность, идентичность, социокультурный факторы, социальные сети, коммуникация, виртуальные сообщества, социальные институты.

O.T. Arinova

Digital communications as a sociocultural factor in the constitution of personality in virtual communities

The article presents an analysis of the historical interaction of ethnic groups in Kazakhstan, considers issues of intercultural dialogue, and identifies characteristic trends in the changing modern religious situation of the republic. The authors offer some criterial approaches to the consideration and analysis of non-traditional religions or religious minorities, distinguishing between loyal and destructive non-traditional religious associations. According to the authors, the data presented lead to the understanding of the need for more active prevention and modernization of information propaganda among the population at risk, prevention and diversion of young people from destructive ideas, including through their involvement in socio-economic and political processes. Analysis of changes in the religious situation and accompanying political and social events allowed the authors to express an opinion about the reasons for contradictions in the regulation of new religious organizations, the emergence of negative attitudes in society towards non-traditional religious associations and critical assessment of their activities. At the same time, the authors focus attention on the need to reveal and use the positive possibilities of religion, based on the deep connection between traditional cultures and religious values, and intercultural dialogue.

Keywords: digital technologies, personality, identity, sociocultural factors, social networks, communication, virtual communities, social institutions.

References

- 1 Malkova, E.Yu. (2004). *Eticheskie problemy virtualnoi kommunikatsii* [Ethical problems of virtual communication]. *Candidate's thesis*. Saint Petersburg: Akademiia [in Russian].
- 1 Mikhailov, V.A., & Mikhailov, S.A. (2014). *Osobennosti razvitiia informatsionno-kommunikativnoi sredy sovremennogo obshchestva* [Features of the development of the information and communicative environment of modern society]. *Aktualnye problemy teorii kommunikatsii: sb. nauch. trudov — Actual problems of communication theory: collection of scientific papers* (pp. 288). Saint Petersburg: SPbGPU [in Russian].
- 2 Chistiakov, A.V. (2006). *Sotsializatsiia lichnosti v obshchestve internet-kommunikatsii: sotsiokulturnyi analiz* [Socialization of personality in the society of Internet communications: sociocultural analysis]. *Doctor's thesis*. Rostov na/Donu: Izdatelstvo YuFU [in Russian].
- 3 Fuko, M. (2020). *Arkheologiiia znaniia* [The Archaeology of Knowledge]. Moscow: Gumanitarnaia Akademiia [in Russian].
- 4 Bodriiar, Zh. (2017). *Simuliakry i simuliatsii* [Simulacra and Simulation]. (A. Kachalova, Trans.). Moscow: Postum [in Russian].
- 5 Goroshko, E.I. (2022). *Sovremennye internet-kommunikatsii: struktura i osnovnye kharakteristiki* [Modern Internet communications: structure and main characteristics]. T.N. Kolokoltsevoi, O.V. Lutovinovoi (Ed.). *Internet-kommunikatsiia kak novaia rechevaia formatsiia — Internet communication as a new speech formation* (pp. 186). Moscow: Flinta [in Russian].
- 6 Gornyi, E.A. (2000). *Ontologiiia virtualnoi lichnosti* [Ontology of virtual personality]. *zhurnal.ru*. Retrieved from <http://www.zhurnal.ru/staff/gornyi/texts/ovr.html> [in Russian].
- 7 Koval, E.V. (2019). *Etos informatsionnogo obshchestva* [Ethos of the information society]. *Candidate's thesis*. Saransk: Izdatelstvo Mordovskogo universiteta [in Russian].
- 8 Elkhova, E.I. (2011). *Ontologicheskoe sodержanie virtualnoi realnosti* [Ontological content of virtual reality]. *Doctor's thesis*. Ufa: Izdatelstvo Bashkirskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- 9 Mironov, V.V. (2016). *Sovremennoe kommunikatsionnoe prostranstvo kak faktor transformatsii kultury i filosofii* [Modern communication space as a factor of transformation of culture and philosophy]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serii 7. Filosofiiia — Moscow University Bulletin. Series 7. Philosophy*, (4), 188 [in Russian].
- 10 Strizhenko, A.A. (2020). *Virtualnye soobshchestva kak uchastniki kompiuterno-oposredovannoi kommunikatsii* [Virtual communities as participants in computer-mediated communication]. *Mir nauki, kultury, obrazovaniia — The world of science, culture and education*, 67–69 [in Russian].
- 11 (2023). *Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob onlain-platforme i onlain-reklame»* [Law of the Republic of Kazakhstan “On online platforms and online advertising”]. *akorda.kz*. Retrieved from <https://www.akorda.kz/ru/glavoy-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazakhstan-ob-onlayn-platformah-i-onlayn-reklame-106544> [in Russian].

12 (2013). Zakon Respubliki Kazakhstan «O personalnykh dannyykh i ikh zashchite» [Law of the Republic of Kazakhstan “On personal data and their protection”]. *prg.kz*. Retrieved from https://prg.kz/document/?doc_id=31396226 [in Russian].

13 (2024). Zakon Respubliki Kazakhstan «O mass-media» [Law of the Republic of Kazakhstan “On mass media”]. *prg.kz*. Retrieved from https://prg.kz/Document/?doc_id=38665430 [in Russian].

14 «Mass-media turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2024 zhylgy 19 mausymdagy № 93-VIII Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 2024 No. 93-VIII “On Mass Media”]. *adilet.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000093> [in Kazakh].

Автор туралы мәлімет

Аринова Ольга — философия ғылымдарының кандидаты, философия және мәдениет теориясы кафедрасының профессор ассистенті, философия және психология факультеті, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан, <http://orcid.org/0000-0002-3833-8328>

Information about the authors

Arinova Olga — Candidate of Philosophical Sciences, Assistant Professor, Department of Philosophy and Theory of Culture, Faculty of Philosophy and Psychology, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan, <http://orcid.org/0000-0002-3833-8328>